

УДК: 94(477):327.5

[https://doi.org/10.52058/2786-6300-2025-1\(31\)-1313-1328](https://doi.org/10.52058/2786-6300-2025-1(31)-1313-1328)

Шеретюк Валерій Миколайович кандидат історичних наук, доцент кафедри історії України, Рівненський державний гуманітарний університет, м. Рівне, тел.: (067) 780-51-34, <https://orcid.org/0000-0002-3280-7744>

Карпуніна Тетяна Олександрівна кандидат історичних наук, доцент кафедри історії України, Рівненський державний гуманітарний університет, м. Рівне, тел.: (097) 272-33-87, <https://orcid.org/0009-0001-1386-4487>

Санжаревський Олег Іванович кандидат історичних наук, доцент кафедри національної безпеки та політології, Національний університет «Острозька академія», м. Острог, тел.: (050) 931-11-93, <https://orcid.org/0000-0001-7911-4462>

ВПЛИВ РОСІЙСЬКО-ТУРЕЦЬКОГО ПРОТИСТОЯННЯ У КОНТЕКСТІ СХІДНОГО ПИТАННЯ НА ЛІКВІДАЦІЮ АВТОНОМІЇ УКРАЇНИ ДРУГОЇ ПОЛОВИНИ XVIII СТОЛІТТЯ

Анотація. У статті розглядається вплив російсько-турецького суперництва в контексті Східного питання на ліквідацію української автономії в другій половині XVIII ст. Особливу увагу приділено аналізу взаємозв'язку між зовнішніми геополітичними викликами Російської імперії та її внутрішньою політикою щодо українських автономних утворень, таких як Гетьманщина та Запорізька Січ. Дослідження досліджує, як перемоги у війнах з Османською імперією та територіальні здобутки Росії призвели до поступового скасування української автономії, насамперед через централізацію адміністративного управління та політику русифікації. У статті висвітлюється вплив російсько-турецьких війн, зокрема кампаній 1768–1774 та 1787–1792 років, на формування політики щодо українських територій. Перемоги Росії, закріплені Кючук-Кайнарджьським мирним договором (1774 р.) та Ясським договором (1792 р.), забезпечили імперське панування в Причорномор'ї та створили передумови для політичної та соціальної трансформації українських територій. У статті наголошується, що ліквідація української автономії була зумовлена не лише геополітичними, а й соціально-економічними факторами. Запровадження кріпацтва, обмеження самоврядування та русифікаторська політика стали невід'ємними елементами імперської інтеграційної стратегії. Ці процеси мали довгострокові наслідки для формування української національної ідентичності та спричинили глибокі зміни в соціальній структурі регіону. Отримані

результати дозволяють переоцінити роль України в глобальних геополітичних процесах XVIII ст., зокрема її значення як стратегічного плацдарму для просування зовнішньополітичних амбіцій Росії. Висновки можуть бути корисними для розуміння сучасних викликів, які постають перед Україною, зокрема в контексті боротьби за національний суверенітет та ідентичність.

Ключові слова: Російсько-турецьке протистояння, Східне питання, ліквідація автономії, Гетьманщина, Запорозька Січ, русифікація, російська імперська політика, геополітика, Причорномор'я, XVIII століття.

Sheretiuk Valerii Mykolayovych Candidate of Historical Sciences Associate Professor of the Department of History of Ukraine, Rivne State Humanitarian University, tel.: (067) 780-51-34, <https://orcid.org/0000-0002-3280-7744>

Karpukhina Tetiana Oleksandrivna Candidate of Historical Sciences Associate Professor of the Department of History of Ukraine, Rivne State Humanitarian University, tel.: (097) 272-33-87, <https://orcid.org/0009-0001-1386-4487>

Sanzharevskiy Oleg Ivanovych Candidate of Historical Sciences, Docent, Associate Professor of the Department of National Security and Political Science National University "Ostroh Academy", Department of National Security and Political Science, tel.: (050) 931-11-93, <https://orcid.org/0000-0001-7911-4462>

THE INFLUENCE OF RUSSO-TURKISH RIVALRY IN THE CONTEXT OF THE EASTERN QUESTION ON THE LIQUIDATION OF UKRAINIAN AUTONOMY IN THE SECOND HALF OF THE 18TH CENTURY

Abstract. This article examines the influence of Russo-Turkish rivalry in the context of the Eastern Question on the liquidation of Ukrainian autonomy in the second half of the 18th century. Particular attention is paid to analyzing the interrelation between the external geopolitical challenges of the Russian Empire and its domestic policies concerning Ukrainian autonomous entities, such as the Hetmanate and Zaporizhian Sich. The study explores how victories in wars with the Ottoman Empire and Russia's territorial gains led to the gradual abolition of Ukrainian autonomy, primarily through the centralization of administrative governance and policies of Russification. The article highlights the impact of the Russo-Turkish wars, particularly the campaigns of 1768–1774 and 1787–1792, on shaping policies regarding Ukrainian territories. Russia's victories, consolidated by the Treaty of Küçük Kaynarca (1774) and the Treaty of Jassy (1792), secured imperial dominance in the Black Sea region and created the prerequisites for the political and social transformation of Ukrainian

territories. The article emphasizes that the liquidation of Ukrainian autonomy was driven not only by geopolitical but also by socio-economic factors. The introduction of serfdom, the restriction of self-governance, and Russification policies became integral elements of the imperial integration strategy. These processes had long-term implications for shaping Ukrainian national identity and caused profound changes in the region's social structure. The results allow a reevaluation of Ukraine's role in the global geopolitical processes of the 18th century, particularly its significance as a strategic foothold for advancing Russia's foreign policy ambitions. The conclusions may be useful for understanding contemporary challenges facing Ukraine, particularly in the context of the struggle for national sovereignty and identity.

Keywords: Russo-Turkish rivalry, Eastern Question, liquidation of autonomy, Hetmanate, Zaporizhian Sich, Russification, Russian imperial policy, geopolitics, Black Sea region, 18th century.

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із сучасними викликами й науковими завданнями. Проблематика впливу російсько-турецького протистояння у контексті Східного питання на ліквідацію автономії України в другій половині XVIII століття є одним із ключових аспектів дослідження трансформаційних процесів в історії Східної Європи, що мали глобальні наслідки для формування політичних та соціокультурних реалій сучасності. Проблематика заслуговує особливої уваги через її багатовимірний характер, який поєднує міжнародні конфлікти, внутрішню політику імперій та долю пригноблених націй. Східне питання, яке визначалося боротьбою великих держав за вплив у регіоні, поставило Російську імперію у положення активного учасника геополітичного перерозподілу територій Османської імперії. Такий контекст забезпечив основу для зміцнення її позицій у Причорномор'ї та на Балканах, що потребувало централізації влади і уніфікації управління новоприєднаними територіями. Українські автономні утворення, такі як Гетьманщина та Запорозька Січ, у цьому контексті розглядалися як потенційна загроза імперським амбіціям. Їх ліквідація була не лише елементом внутрішньої імперської політики, але й відповіддю на зовнішньополітичні виклики.

Наукове значення обраної нами проблематики полягає у необхідності аналізу взаємозалежності між міжнародними конфліктами і трансформаціями внутрішнього державного управління. Дослідження зв'язків між російсько-турецькими війнами, Східним питанням і ліквідацією автономій в Україні дозволяє виявити закономірності у діях імперських структур щодо підкорених народів. Це також відкриває можливість переосмислити роль України у глобальних геополітичних процесах XVIII століття.

З сучасної перспективи проблема ліквідації автономії України у контексті зовнішньої імперської політики Росії набуває нових аспектів через її

актуальність у розумінні сучасних викликів, таких як агресія Росії проти України, територіальні претензії та гібридна війна. Історичний аналіз допомагає ідентифікувати довгострокові стратегії експансіоністської політики Росії, які зберігаються до сьогодні. Зокрема, політика централізації та пригнічення національних рухів у XVIII ст. демонструє спадковість підходів, що виявляються у сучасних спробах обмеження суверенітету України. Практичне значення вивчення цієї проблематики полягає у формуванні стратегій національного спротиву, захисту суверенітету і територіальної цілісності. Аналіз історичного досвіду сприяє розробці сучасних підходів до міжнародної дипломатії, зокрема у відносинах з регіональними і глобальними партнерами, а також у відстоюванні національних інтересів України на тлі сучасних геополітичних викликів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, в яких започатковано вирішення представленої проблеми, та на які спирається автор. Історіографічна база дослідження теми впливу російсько-турецького протистояння в контексті східного питання на ліквідацію автономії України в другій половині XVIII століття є досить обмеженою, що значною мірою пояснюється складністю теми та її багатогранністю. Наявні праці переважно зосереджуються на загальному аналізі політичних процесів в Україні, стосунках Росії з Османською імперією та впливі східного питання на міжнародну політику. Водночас існує кілька ключових досліджень, які дають змогу виявити важливі аспекти цього складного явища. Є. С. Волкова у своїй роботі «Формування російської політики стосовно Османської імперії в останній третині XVIII – на початку XIX ст.» досліджує, як зовнішньополітичні інтереси Російської імперії впливали на її внутрішню політику, зокрема щодо України. Авторка розкриває механізми формування російської стратегії протидії Османській імперії та наголошує на значенні України як тилової бази в цій боротьбі. Її аналіз демонструє, що ліквідація автономії Гетьманщини та інтеграція українських територій у структуру імперії були стратегічно обґрунтованими кроками для зміцнення позицій Росії у чорноморському регіоні.

Дисертація В. Б. Яценка «Інтеграція українського козацтва до соціальної структури Російської імперії у XVIII ст.» досліджує соціальний аспект імперської політики щодо України. Автор аналізує процеси асиміляції української військової еліти та демонструє, як вони сприяли знищенню політичної автономії. У цьому контексті російсько-турецьке протистояння постає як ключовий чинник, що підштовхнув імперію до остаточної централізації управління, аби забезпечити стабільність і контроль над регіоном. Н. Абдукдиров у своїй статті «The Ottoman Empire and Russia on the Way to the Independence of Serbia in the 'Eastern Question'» пропонує ширший геополітичний контекст, в якому розглядалося російсько-турецьке протистояння. Автор показує, як боротьба за

Балкани та послаблення Османської імперії впливали на рішення Росії щодо інших регіонів, включаючи Україну, яка відігравала важливу роль у зміцненні тилкових позицій Російської імперії. Дослідження Я. Адамкевича «Geopolityczne uwarunkowania relacji turecko-rosyjskich a bezpieczeństwo na bliskim wschodzie» акцентує увагу на геополітичних передумовах російсько-турецьких відносин та їхній ролі у формуванні регіональної безпеки. Це дозволяє краще зрозуміти стратегічне значення України в імперських планах Росії щодо протидії Османській імперії. Праця В. Аксен, Люсьєна Дж. «Russian-Ottoman Borderlands: The Eastern Question Reconsidered» досліджує прикордонні взаємодії між Російською та Османською імперіями, що допомагає зрозуміти специфіку російської політики щодо України як важливого елементу у великій геополітичній грі. Автори підкреслюють, що ліквідація автономії України була частиною широкого, перспективного політичного плану імперії.

Робота Ящука Євгена «Східне питання у західних провінціях Російської імперії: випадок Києва у 1875–1878 роках» є важливим дослідженням, яке вивчає особливості проявів східного питання в контексті західних регіонів імперії. Автор зосереджується на Києві як на ключовій адміністративній та культурній точці регіону, що перебувала під впливом міжнародної політики Росії та її стратегії стосовно Османської імперії.

Робота, хоча і стосується більш пізнього періоду, демонструє детальний підхід до вивчення впливу зовнішньополітичних викликів на внутрішню адміністративну та соціальну політику імперії. Зокрема, автор аналізує, як східне питання впливало на переформатування соціальних структур, адміністративних рішень та інтеграції окремих регіонів у загальну імперську систему. Методологічні підходи, застосовані Є.Ящуком можуть бути успішно адаптовані для аналізу подій другої половини XVIII століття, зокрема ліквідації автономії України як одного з інструментів імперської стратегії. Хоча історіографія теми є обмеженою, аналіз наявних досліджень свідчить, що ліквідація автономії України в другій половині XVIII століття була тісно пов'язана з російсько-турецьким протистоянням та східним питанням. Політична централізація і стратегічна інтеграція українських територій розглядалися як необхідний крок для забезпечення військово-стратегічних і геополітичних інтересів Російської імперії в регіоні.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми, котрим присвячується означена стаття. Незважаючи на значну увагу науковців до питань російсько-турецького протистояння, Східного питання та ліквідації автономії України, залишаються невирішеними низка аспектів, які потребують ґрунтовнішого вивчення в межах сучасної історіографії. Насамперед недостатньо висвітлено взаємозв'язок між зовнішньополітичними викликами, перед якими постала Російська імперія в другій половині XVIII століття, та її

внутрішньою політикою стосовно українських автономних утворень. У цьому контексті важливо глибше проаналізувати, як перемоги в російсько-турецьких війнах і територіальні здобутки імперії спричинили ліквідацію Гетьманщини та Запорозької Січі. Відкритим залишається питання, чи ці рішення були викликані виключно імперськими прагненнями до централізації влади, чи значну роль відіграли геополітичні фактори, що впливали з участі Росії в Східному питанні.

Досі недостатньо дослідженим залишається механізм впливу Східного питання на стратегічні рішення Російської імперії щодо ліквідації української автономії. У рамках цього дослідження необхідно з'ясувати, якою мірою боротьба за контроль над територіями Османської імперії зумовила імперські реформи в Україні, і чи розглядалися українські автономії як чинник, що міг би вплинути на ефективність реалізації російських геополітичних амбіцій. У сучасній історіографії залишається недостатньо уваги до того, як ці процеси вплинули на формування української ідентичності та зумовили довготривалі наслідки, які проявляються і в сучасному контексті. З огляду на актуальність історичного аналізу в умовах сучасних геополітичних викликів, розробка зазначених аспектів дозволить зрозуміти причини та наслідки ліквідації української автономії, її зв'язок із зовнішньою політикою імперії, а також допоможе виробити практичні рекомендації для подолання подібних викликів у теперішньому.

Метою статті є дослідження впливу російсько-турецького протистояння у контексті Східного питання на ліквідацію автономії України в другій половині XVIII століття, з особливим акцентом на механізмах взаємодії зовнішньої і внутрішньої політики Російської імперії. Завдання статті полягає у тому, щоб виявити, яким чином міжнародні конфлікти, пов'язані з боротьбою за території Османської імперії, стали каталізатором імперських реформ, спрямованих на уніфікацію та централізацію українських земель. Основні цілі дослідження включають: аналіз міжнародного контексту російсько-турецьких війн, визначення ролі українських автономій у стратегічних планах Російської імперії та дослідження зв'язку між імперськими територіальними здобутками та ліквідацією місцевих самоврядних інститутів. Особливу увагу приділено вивченню впливу цих процесів на соціальну та політичну структуру українських земель, а також їхньому значенню для формування імперської політики управління периферійними територіями.

Виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів. Друга половина XVIII століття стала епохою інтенсивних геополітичних трансформацій у Причорномор'ї та на Балканах, обумовлених послабленням Османської імперії і зростанням інтересів сусідніх держав до її спадщини. Причорноморський регіон перетворився на стратегічну арену протистояння між Росією, яка прагнула виходу до теплих морів, і

європейськими державами, що намагалися стримати її експансію. Як зазначає Волкова Є., криза Османської імперії сприяла втручанням зовнішніх сил у її внутрішні справи [1]. Цей процес супроводжувався поступовим послабленням контролю Османської імперії над периферійними територіями. У такій ситуації Росія розпочала активну експансію у чорноморському регіоні, що відповідало її економічним і військовим амбіціям. Географічне розташування Причорномор'я зробило цей регіон ключовим для зміцнення імперського впливу Росії. Разом з тим, Балкани стали ареною національно-визвольних рухів, які підтримували як Росія, так і інші європейські держави. Абдукадіров Н. наголошує, що ці рухи створювали додаткову напругу, адже християнські народи Балкан, такі як серби та болгари, прагнули звільнення від османського панування [2]. Це послаблювало османську державу, але також ускладнювало баланс сил у регіоні.

Східне питання стало основою міжнародних конфліктів XVIII–XIX століть. Воно стосувалося боротьби за контроль над ослабленими османськими територіями та встановлення нового балансу сил у Європі. Як вказує Адамкевич Я., стратегія великих держав у Східному питанні часто була поєднанням дипломатичних маневрів і військових дій, спрямованих на отримання контролю над Балканами та Чорноморськими протоками [3]. Росія, наприклад, прагнула закріпити свої позиції, використовуючи релігійний чинник як привід для втручання у справи православних народів Османської імперії. Аксан В., Люсьєн Ж. наголошують, що вплив Східного питання виходив за межі регіонального протистояння. Воно стало основою для формування складної системи міжнародних альянсів і суперництва, які визначали геополітичну динаміку не лише в Європі, але й на Близькому Сході. Це питання посилювало роль Росії як одного з провідних гравців у міжнародній політиці. Російсько-турецьке протистояння та Східне питання були вирішальними факторами у формуванні геополітичної ситуації у Причорномор'ї та на Балканах у XVIII столітті [4]. Російські перемоги у війнах та здобутки у міжнародних переговорах дозволили імперії значно розширити свої території і зміцнити свій вплив у регіоні. Водночас Східне питання стало джерелом напруги у відносинах між європейськими державами, сприяючи формуванню системи дипломатичних і військових протистоянь, яка визначила політичну карту Європи наступних століть.

Російсько-турецькі війни XVIII століття, зокрема війни 1768–1774 та 1787–1792 років, стали ключовими у процесі територіального розширення Російської імперії. Кючук-Кайнарджійський мир 1774 року, який завершив одну з найуспішніших кампаній Росії, приніс їй значні здобутки: приєднання Криму, доступ до Чорного моря та право захищати православні громади Османської імперії. Кючук-Кайнарджійський мир 1774 року формально визнав незалежність Кримського ханства від Османської імперії, але фактично перетворив його на

зону впливу Росії. Цей договір став фундаментом для подальшого російського втручання у внутрішні справи ханства. Ці здобутки закріпили російське домінування у Причорномор'ї та зміцнили її позиції на міжнародній арені. Адамкевич Я. зазначає, що ці війни заклали основу для економічного і стратегічного розвитку Російської імперії, оскільки контроль над Причорномор'ям дозволив створити нові торговельні шляхи і військові бази [3].

У 1780-х роках Російська імперія досягла значних успіхів у розширенні своїх територій у Причорноморському регіоні, що було зумовлено як результатами попередніх договорів із Османською імперією, так і реалізацією амбіцій імператриці Катерини II. Ключовими подіями цього періоду стали остаточне приєднання Криму до Російської імперії у 1783 році та подальше закріплення її позицій через Ясський мирний договір 1792 року. Кримський півострів, який тривалий час перебував під владою Кримського ханства, васальної держави Османської імперії, був стратегічно важливим для Росії.

У 1783 році Російська імперія, скориставшись внутрішньою нестабільністю в ханстві та послабленням Османської імперії, офіційно анексувала Крим. Маніфест Катерини II від 8 квітня 1783 року проголосив включення Криму, Тамані та Кубані до складу Російської імперії. Це було виправдано прагненням Росії захистити православне населення та забезпечити стабільність у регіоні. Приєднання Криму стало важливим стратегічним кроком, що дозволило Росії отримати доступ до Чорного моря та зміцнити свій вплив у Причорномор'ї. Цей крок був підкріплений створенням Чорноморського флоту, що заклало основу для подальшої військової експансії Росії на південь. Крим перетворився на важливу базу для проведення російсько-турецьких воєн у 1787–1792 роках [3].

Російсько-турецька війна 1787–1792 років, яка була прямим наслідком анексії Криму, завершилася підписанням Яського мирного договору 9 січня 1792 року. Відповідно до умов цього договору, Османська імперія визнала анексію Криму Росією. Разом з тим, кордон між двома державами був встановлений по річці Дністер, що забезпечило Росії контроль над Північним Причорномор'ям, включаючи території між Дніпром і Південним Бугом. Адамкевич Я. наголошує, що Ясський мирний договір закріпив стратегічну перевагу Росії у Причорномор'ї, перетворивши його на повністю інтегровану частину імперії. Він також підкреслює, що цей договір став переломним моментом у співвідношенні сил у регіоні, остаточно закріпивши позиції Росії як домінуючої сили. Приєднання Криму у 1783 році та закріплення російських здобутків через Яський мир 1792 року стали вирішальними подіями у процесі російської експансії на південь [3]. Ці події не лише зміцнили позиції Російської імперії у Причорномор'ї, але й створили умови для подальшої боротьби за домінування в регіоні, що залишалося ключовою складовою міжнародної політики Росії у контексті Східного питання.

У другій половині XVIII століття Гетьманщина та Запорозька Січ зберігали формальний політико-правовий статус автономних утворень у складі Російської імперії, проте фактично втрачали самостійність через поступове обмеження прав. Гетьманщина, що виникла як козацька держава після Національно-визвольної війни середини XVII століття, мала власну адміністративно-судову систему та військову організацію. Проте із часом її автономія зменшувалася через реформи російської влади, спрямовані на уніфікацію адміністративного управління. Запорозька Січ, яка виконувала функції оборони південних рубежів імперії, користувалася значною мірою незалежністю, маючи власний суспільно-економічний устрій і демократичну систему управління, що контрастувала з абсолютизмом Росії. Реформи Петра I і Катерини II поступово обмежували самоврядність цих утворень. Як зазначає Яценко В. Б., запровадження російських губернаторів і ліквідація гетьманства у 1764 році стали ключовими етапами у процесі знищення залишків автономії. Щодо Запорозької Січі, то її ліквідація у 1775 році стала наслідком російсько-турецької війни та стратегічного прагнення імперії встановити контроль над Причорномор'ям [5]. Таке рішення було обґрунтоване необхідністю централізованого управління новоприєднаними територіями та усуненням загрози з боку козацьких військових формувань.

Українські землі, зокрема Гетьманщина та Запоріжжя, відігравали важливу роль у зовнішньополітичних і військових планах Російської імперії. Як наголошує Т. В. Ігнат'єва, ці території слугували важливим плацдармом для розширення впливу Росії у Причорноморському регіоні та на Балканах. Українські козацькі формування активно використовувалися у російсько-турецьких війнах XVIII століття. Їх участь була зумовлена не лише військовими потребами імперії, але й політикою інтеграції козацтва до імперської системи [6].

Військово-стратегічне значення українських земель обумовлювалося їхнім розташуванням на південному кордоні, що робило їх ключовими у протистоянні з Османською імперією. Крім того, ці території забезпечували важливі ресурси, зокрема продовольство та робочу силу для імперських військових кампаній.

Російсько-турецькі війни XVIII століття суттєво вплинули на управлінську стратегію імперії щодо українських автономій. Перемоги Росії в цих війнах та приєднання нових територій, зокрема Криму у 1783 році, вимагали централізованого управління та ліквідації автономних утворень, які могли створювати внутрішні виклики. Як вказує Яценко В. Б., реорганізація управлінської системи Гетьманщини та Запорозької Січі була частиною ширшої політики уніфікації імперії, що включала створення губерній, посилення ролі російської бюрократії та обмеження традиційних прав і привілеїв місцевого населення. Ліквідація Запорозької Січі та інкорпорація українських земель до загально-

імперської структури стали логічним продовженням цієї стратегії. Влада прагнула не лише знищити залишки автономії, але й використати регіон як інструмент для досягнення геополітичних амбіцій, пов'язаних із Східним питанням. Українські автономії перестали існувати як окремі політичні суб'єкти, повністю інтегрувавшись у централізовану систему Російської імперії [6; 7].

Ліквідація автономії України в другій половині XVIII століття була частиною системної політики Російської імперії, спрямованої на централізацію управління, знищення локальних самоврядних інститутів і повну інтеграцію новоприєднаних територій. Головними причинами цього процесу були імперські амбіції Росії, прагнення до уніфікації адміністративної системи, зменшення ризиків сепаратизму та використання українських земель для зміцнення імперської економіки та військової могутності. Ліквідація автономій виправдовувалася необхідністю посилення влади імператора і підвищення ефективності управління в контексті зовнішньополітичних викликів, зокрема російсько-турецького протистояння. У 1764 році імператриця Катерина II скасувала гетьманство, замінивши його Малоросійською колегією на чолі з президентом-губернатором. Це рішення мало на меті усунути залишки української автономії та впровадити загальноімперську адміністративну систему. Гетьманщина перестала існувати як окреме політичне утворення, що заклало основу для подальшої централізації влади в регіоні. Ліквідація Запорозької Січі у 1775 році була безпосередньо пов'язана з перемогою Росії у черговій російсько-турецькій війні та приєднанням Причорномор'я. Січ розглядалася як потенційне джерело небезпеки для імперської стабільності через її автономний статус і традиції військової демократії. Як зазначає Яценко В. Б., рішення про ліквідацію Січі було стратегічним кроком для забезпечення повного контролю над південними кордонами імперії та запобігання можливим союзам козаків із Туреччиною чи іншими силами. Імперська експансія Росії у XVIII столітті була тісно пов'язана з політикою централізації влади [9]. Успіхи в російсько-турецьких війнах і приєднання нових територій вимагали від імперії впровадження уніфікованої адміністративної системи, що знищувало локальні автономії. Цей процес включав ліквідацію залишків козацького самоврядування, переселення частини козацького населення та включення українських земель у загальноімперську адміністративну мережу [7]. Знищення автономій стало важливим елементом імперської політики, яка прагнула перетворити всі території на інтегровані частини єдиної держави.

Імператриця Катерина II відіграла ключову роль у формуванні політики ліквідації автономій. Її прагнення до централізації влади та модернізації імперії базувалися на європейських принципах абсолютизму, які не передбачали існування автономних утворень. Катерина II розглядала українські автономії як застарілу форму управління, яка заважала інтеграції цих територій у загально-

імперську систему. Її реформи включали створення губернської адміністрації, поширення кріпосного права та русифікацію місцевого населення, що мало на меті знищення будь-яких елементів локальної ідентичності. Ліквідація автономій призвела до значних змін у соціальній структурі українського суспільства. Козацтво втратило свої привілеї, ставши частиною селянського або міщанського стану, що сприяло інтеграції українського населення до загальноімперського соціуму, проте водночас знищило специфіку традиційного українського суспільного укладу. Інтеграція українських земель у Російську імперію мала деструктивний вплив на формування національної ідентичності [8]. Русифікація, що проводилася імперською адміністрацією, охоплювала систему освіти, релігійні установи та адміністративну мову. Це сприяло витісненню української культури та мови на маргінес, що ускладнило процес національного самоусвідомлення у XIX ст.

Запровадження кріпосного права на більшості територій України стало одним із найгостріших наслідків ліквідації автономій. Це погіршило соціально-економічне становище селянства та посилило залежність від поміщиків. У мовній сфері відбувалася поступова русифікація, яка підкріплювалася обмеженням використання української мови у публічному просторі. У культурній сфері імперська політика сприяла знецінюванню українських традицій і зміцненню російського культурного впливу. Ліквідація автономій України мала далекосяжні соціальні, політичні та культурні наслідки, що суттєво вплинули на подальшу історію українського народу. Цей процес став важливою частиною імперської політики Росії, спрямованої на знищення локальної самобутності та забезпечення повного контролю над українськими землями [8; 9].

Політика імперії XVIII століття характеризувалася централізацією, ліквідацією автономій і територіальною експансією, особливо на українських землях. Ці кроки виправдовувалися прагненням зміцнити імперські кордони і домінування над стратегічно важливими регіонами Причорномор'я. Аналогічна стратегія простежується у сучасній політиці Росії, яка, застосовуючи інструменти агресії та маніпуляції, прагне зберегти Україну у сфері свого впливу. Сучасна анексія Криму та військовий конфлікт на сході України можна розглядати як продовження історичної експансіоністської політики, спрямованої на підірив суверенітету України [9].

Східне питання вплинуло на формування російської політики щодо України. Російсько-турецькі війни XVIII століття, що розглядалися Росією як частина вирішення Східного питання, не лише зміцнили геополітичні позиції імперії, але й обґрунтували внутрішню політику централізації, включно з ліквідацією української автономії та запровадженням політики русифікації.

У контексті Східного питання українські землі набували стратегічного значення для Російської імперії. Вони виконували роль тилового плацдарму для

реалізації зовнішньополітичних амбіцій, спрямованих на боротьбу з Османською імперією. Росія прагнула закріпитися в Причорномор'ї, посилити свій вплив на Балканах і забезпечити домінування у Чорному морі. Україна, зі своїм зручним географічним розташуванням, надавала імперії необхідні ресурси та інфраструктуру для реалізації цих цілей. Як свідчать результати Кючук-Кайнарджійського (1774) та Ясського (1792) мирних договорів, територіальні здобутки Росії у Причорномор'ї прямо залежали від інтеграції українських земель до імперської системи. Це створювало основу для політики русифікації, яка була необхідна для повної інтеграції регіону до уніфікованої державної структури. Російсько-турецькі війни другої половини XVIII століття стали каталізатором ліквідації української автономії. У 1764 році, в умовах підготовки до нової війни з Османською імперією, було скасовано гетьманство. Це рішення пояснювалося необхідністю посилення адміністративного контролю над стратегічними регіонами. Як зазначається в історичних дослідженнях, Гетьманщина була розглядалася як потенційний осередок нестабільності, що міг завадити реалізації імперських амбіцій у Причорномор'ї. У 1775 році, після завершення чергової війни з Османською імперією, була ліквідована Запорозька Січ. Цей крок став завершенням багаторічної політики Росії щодо знищення залишків козацької автономії. Запорозьке козацтво, яке традиційно відігравало роль оборонного бар'єру на півдні, більше не відповідало потребам імперії, яка прагнула до уніфікації управління новоприєднаними територіями та перетворення їх на частину загальноімперської структури [10 ; 11].

Політика русифікації, яка набула активного поширення після російсько-турецьких війн, була спрямована на уніфікацію мовного, культурного та адміністративного простору. Східне питання і територіальні здобутки Росії в Причорномор'ї створювали потребу в забезпеченні лояльності місцевого населення, що передбачало витіснення української мови, культури та традицій. Русифікація стала одним із ключових інструментів інтеграції українських земель до імперії. Заборони на використання української мови у публічному просторі, зокрема в освітній та церковній сферах, підкріплювали політику асиміляції. Військові здобутки Росії у війнах із Османською імперією не лише забезпечували територіальне розширення, але й сприяли встановленню адміністративного і культурного домінування у регіоні. Східне питання і перемоги Росії у війнах з Османською імперією визначили не лише геополітичний статус України, але й глибоко вплинули на її соціально-культурну структуру. Східне питання і російсько-турецькі війни XVIII століття стали фундаментом для імперської політики Росії щодо України. Перемоги у війнах і територіальні здобутки в Причорномор'ї виправдовувалися необхідністю ліквідації автономій та централізації влади. Це, у свою чергу, стимулювало політику русифікації, яка мала на меті знищення національної ідентичності та інтеграцію України до

російського імперського простору. Наслідки цієї політики залишаються актуальними і впливають на сучасну боротьбу України за свою незалежність та ідентичність [10; 11].

Історичний аналіз є невід'ємним елементом у формуванні ефективних стратегій захисту національного суверенітету. Осмислення уроків XVIII століття дозволяє зрозуміти, що головним фактором протидії російській експансії є посилення інституційної стійкості, розвиток національної ідентичності та активна інтеграція у міжнародні структури. У сучасному контексті, як зазначають експерти, Україна повинна забезпечити стійкість до зовнішніх загроз через формування ефективної державної політики, орієнтованої на зміцнення внутрішньої єдності та протидію гібридним загрозам [9; 12].

Східне питання, яке було одним із ключових геополітичних викликів XVIII–XIX століть, стало основою для російської експансіоністської політики, що поширилася і на українські землі. У рамках Східного питання Росія прагнула домінувати у Причорномор'ї, використовуючи українські території як плацдарм для своїх зовнішньополітичних амбіцій. Сучасна політика Росії щодо України, включаючи агресію та спроби дестабілізації, має ті самі стратегічні цілі – контроль над територією, яка є ключовою для її геополітичних планів. Історичний досвід свідчить, що російська політика завжди спиралася на концепцію впливу через територіальну інтеграцію та централізацію влади. Це підтверджується як у XVIII столітті під час ліквідації Гетьманщини і Запорозької Січі, так і сьогодні, через спроби анексії та розколу України. Отож, сучасна війна є відображенням довгострокових імперських амбіцій Росії, які залишаються незмінними, але адаптуються до нових міжнародних умов і виклики. Отже, вивчення Східного питання і політики Росії у XVIII столітті допомагає не лише осмислити природу сучасних загроз, але й сформуванню довгострокових стратегій для захисту національного суверенітету України.

Висновки. Російсько-турецьке протистояння в контексті Східного питання суттєво вплинуло на політику Російської імперії щодо України у другій половині XVIII століття. Російські перемоги, здобуті внаслідок тривалих війн із Османською імперією, відкрили широкі можливості для територіальної експансії, посилили міжнародний статус Росії, а отже, й підштовхнули імперську адміністрацію до запровадження політики жорсткої централізації та внутрішнього уніфікування. Саме в цих умовах було сформовано підґрунтя для остаточної ліквідації української автономії, яка сприймалася не лише як внутрішньополітичний атавізм, але й як потенційна перешкода на шляху реалізації імперських амбіцій у Причорномор'ї та на Балканах. Аналіз політичних рішень імперської влади свідчить, що активна участь України у стратегічних планах Російської імперії визначалася її вигідним геополітичним розташуванням. Українські землі були необхідним тиловим плацдармом для

просування Росії до чорноморських проток та південно-східної Європи. Контроль над ними не лише захищав щойно здобуті території, але й забезпечував мобілізацію ресурсів і людського потенціалу для ведення нових воєн та зміцнення авторитету імперії на міжнародній арені. Знищення української автономії постало як логічний крок упередження можливих сепаратистських виступів чи несанкціонованих союзів із зовнішніми противниками. Ліквідація Гетьманщини у 1764 р. та остаточне знищення Запорозької Січі у 1775 р. слугували каталізатором для запровадження уніфікованої системи управління, русифікації інститутів та населення, а також утвердження імперського правопорядку, вільного від особливостей чи традиційної козацької демократії.

Східне питання поставило Росію перед необхідністю чіткої внутрішньої консолідації. Україна в цьому контексті набула значення стратегічного ресурсу, що мав бути цілковито інтегрований до імперського простору. Ліквідація автономії стала результатом поєднання зовнішніх і внутрішніх чинників. З одного боку, геополітичний тиск та успішні територіальні придбання Росії вимагали стрункої, уніфікованої адміністративної системи, здатної оперативно реагувати на зовнішньополітичні виклики. З іншого боку, імперська політика, зорієнтована на русифікацію та уніфікацію, цілеспрямовано позбавляла українські землі традиційної основи їхнього соціально-політичного ладу, змінювала структуру суспільства, обмежувала використання української мови й культурних практик, ускладнюючи формування національної ідентичності.

Отже, результати дослідження дають підстави стверджувати, що вплив російсько-турецького протистояння у контексті Східного питання не вичерпувався лише зовнішніми відносинами, він визначив і внутрішній курс Російської імперії щодо України, призвів до системного обмеження автономних прав, запровадження практик русифікації та уніфікації. Це, у свою чергу, спричинило довгострокові наслідки, які залишили глибокий слід в історичній пам'яті та соціальній структурі українського суспільства, вплинули на процеси національного відродження у XIX – XX століттях та залишаються актуальними для розуміння сучасних викликів, перед якими постає українська держава у боротьбі за суверенітет та національну ідентичність.

Література:

1. Волкова Є. С. Формування російської політики стосовно Османської імперії в останній третині XVIII – на початку XIX ст. *Вісник Луганського національного університету імені Тараса Шевченка. Історичні науки*. 2012. № 6(2). С. 23–30. URL: [http://nbuv.gov.ua/UJRN/vlui_2012_6\(2\)_5](http://nbuv.gov.ua/UJRN/vlui_2012_6(2)_5) (дата звернення: 08.12.2024).
2. Abdukadyrov N. The Ottoman Empire and Russia on the Way to the Independence of Serbia in the 'Eastern Question'. *The Journal of Slavic Military Studies*. 2020. Vol. 33. P. 608–620. URL: <https://doi.org/10.1080/13518046.2020.1845087> (date of access: 08.12.2024).
3. Aksan V. Lucien J. Frary and Mara Kozelsky, editors. Russian-Ottoman Borderlands: The Eastern Question Reconsidered. *East/West: Journal of Ukrainian Studies*. 2018. Vol. 5, no. 2. P. 185–189. URL: <https://doi.org/10.21226/ewjus426> (date of access: 08.12.2024).

4. Adamkiewicz J. Geopolityczne uwarunkowania relacji turecko-rosyjskich a bezpieczeństwo na bliskim wschodzie. 2021. Vol. 16. P. 91–102. URL: <https://doi.org/10.37055/SBN/140147> (date of access: 08.12.2024).

5. Яценко В. Б. Інтеграція українського козацтва до соціальної структури Російської імперії у XVIII ст. : дис. ... канд. іст. наук : 07.00.01. Харків, 2005. URL: https://shron1.chtyvo.org.ua/Yatsenko_Vladyslav/Intehratsiia_ukrainskoho_kozatstva_do_sotsialnoi_struktury_Rosiiskoi_imperii_u_XVIII_st.pdf (дата звернення: 08.12.2024).

6. Ігнатська Т. В. Залучення українських земель в реалізацію геополітики Російської імперії періоду Миколи I (1825–1855 рр.). Вісник Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка: Історичні науки, 2011. С. 573579. URL: <http://nv.knutkt.edu.ua/index.php/2309-8074/article/view/54743/50867> (дата звернення: 08.12.2024).

7. Ларченко, В. Ліквідація політичної автономії Гетьманщини. *Вопросы радиационной безопасности*, (3),. 1997. С. 63–71. URL: https://shron1.chtyvo.org.ua/Larchenko_Viktoriia/Likvidatsiia_politychnoi_avtonomii_Hetmanschyny.pdf (дата звернення: 08.12.2024).

8. Горобець, В. М., & Струкевич, О. К. Українсько-російські політичні відносини другої половини XVII–XVIII ст.: тенденції, характер, етапи. *Український історичний журнал*, (1), 22-43. URL: <http://history.org.ua/JournALL/journal/1997/1/2.pdf> (дата звернення: 08.12.2024).

9. Національна стійкість України: стратегія відповіді на виклики та випередження гібридних загроз: національна доповідь / ред. кол. С. І. Пирожков, О. М. Майборода Інститут політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України. Київ, 2022. 552 с. URL: http://lib.rada.gov.ua/static/about/text/nats_dopovydyd.pdf (дата звернення: 08.12.2024).

10. Arslanov R. A., Linkova E. V. Evolution of the perception of the eastern question by Russian liberals in the second half of the 19th century. *The International History Review*. 2021. Vol. 43, no. 6. P. 1250–1272. URL: <https://doi.org/10.1080/07075332.2020.1864656> (date of access: 08.12.2024).

11. Yashchuk Y. The 'Eastern Question' in the Russian Empire's Western Provinces: The Case of Kyiv between 1875-1878. Master's Thesis, Central European University, Vienna, Austria, 2023. URL: https://www.etd.ceu.edu/2023/yashchuk_yevhen.pdf (date of access: 08.12.2024).

12. Українська політична нація: проблеми становлення : зб. наук. ст. / за ред. М. М. Розумного (заг. ред.), М. Т. Степика, В. М. Яблонського. Київ. НІСД, 2012. 384 с. URL: https://niss.gov.ua/sites/default/files/2012-12/ukr_nasya-c7129.pdf (дата звернення: 08.12.2024).

References

1. Volkova, Ye.S. (2012). Formuvannia rosiiskoi polityky stosovno Osmanskoi imperii v ostannii tretyni XVIII - na pochatku XIX st. [The formation of Russian policy in relation to the Ottoman Empire in the last third of the 18th and early 19th centuries]. *Visnyk Luhanskoho natsionalnoho universytetu imeni Tarasa Shevchenka, Istorychni nauky - Bulletin of Taras Shevchenko Luhansk National University, Historical sciences*. 6(2), 23–30. Retrieved from: [http://nbuv.gov.ua/UJRN/vlui_2012_6\(2\)](http://nbuv.gov.ua/UJRN/vlui_2012_6(2)) [in Ukrainian]

2. Abdukadyrov N. (2020). The Ottoman Empire and Russia on the Way to the Independence of Serbia in the 'Eastern Question'. *The Journal of Slavic Military Studies*. Vol. 33. P. 608–620. Retrieved from: <https://doi.org/10.1080/13518046.2020.1845087>

3. Aksan V. Lucien J. (2018). Frary and Mara Kozelsky, editors. Russian-Ottoman Borderlands: The Eastern Question Reconsidered. *East/West: Journal of Ukrainian Studies*. Vol. 5, no. 2. P. 185–189. Retrieved from: <https://doi.org/10.21226/ewjus426>

4. Adamkiewicz J. (2021). Geopolityczne uwarunkowania relacji turecko-rosyjskich a bezpieczeństwo na bliskim wschodzie. Vol. 16. P. 91–102. Retrieved from: <https://doi.org/10.37055/SBN/140147>

5. Iatsenko, V.B. (2005). Intehratsiia ukrainskoho kozatstva do sotsialnoi struktury Rosiiskoi imperii u XVIII st. [Integration of the Ukrainian Cossacks into the social structure of the Russian Empire in the 18th century]. *Candidate's thesis*. Kharkiv. Retrieved from : https://shron1.chtyvo.org.ua/Yatsenko_Vladyslav/Intehratsiia_ukrainskoho_kozatstva_do_sotsialnoi_struktury_Rosiiskoi_imperii_u_XVIII_st.pdf [in Ukrainian]
6. Ihnatieva, T.V. (2011). Zaluchennia ukrainskykh zemel v realizatsiiu heopolityky Rosiiskoi imperii periodu Mykoly I (1825–1855 rr.) [Involvement of Ukrainian lands in the implementation of geopolitics of the Russian Empire during the period of Nicholas I (1825–1855)]. *Visnyk Kamianets-Podilskoho natsionalnogo universytetu imeni Ivana Ohienka: Istorychni nauky - Bulletin of Kamianets-Podilskyi National University named after Ivan Ohienko: Historical Sciences*, 573579. Retrieved from: <http://nv.knutkt.edu.ua/index.php/2309-8074/article/view/54743/50867> [in Ukrainian]
7. Larchenko, V. (1997). Likvidatsiia politychnoi avtonomii Hetmanshchyny [Liquidation of the political autonomy of the Hetmanate]. *Voprosy radyatsyonnoi bezopasnosti - Issues of radiation safety*, 3, 63–71. Retrieved from: https://shron1.chtyvo.org.ua/Larchenko_Viktoriiia/Likvidatsiia_politychnoi_avtonomii_Hetmanshchyny.pdf [in Ukrainian]
8. Horobets, V.M., & Strukevych, O.K. (1997). Ukrainsko-rosiiski politychni vidnosyny druhoi polovyny XVII–XVIII st.: tendentsii, kharakter, etapy [Ukrainian-Russian political relations of the second half of the 17th–18th centuries: trends, nature, stages]. *Ukrainskyi istorychnyi zhurnal - Ukrainian historical magazine*, (1), 22–43. Retrieved from: <http://history.org.ua/JournALL/journal/1997/1/2.pdf> [in Ukrainian]
9. Pyrozhkov, S.I. (Eds.). (2022). *Natsionalna stiikist Ukrainy: stratehiia vidpovidi na vyklyky ta vyperedzhennia hibrydnykh zahroz: natsionalna dopovid* [National resilience of Ukraine: strategy for responding to challenges and anticipating hybrid threats: national report]. Instytut politychnykh i etnonatsionalnykh doslidzhen im. I. F. Kurasa NAN Ukrainy. Kyiv. Retrieved from: http://lib.rada.gov.ua/static/about/text/nats_dopovyd.pdf [in Ukrainian].
10. Arslanov R. A., Linkova E. V. (2021). Evolution of the perception of the eastern question by Russian liberals in the second half of the 19th century. *The International History Review*. Vol. 43, no. 6. P. 1250–1272. Retrieved from: <https://doi.org/10.1080/07075332.2020.1864656>
11. Yashchuk Y. (2023). The 'Eastern Question' in the Russian Empire's Western Provinces: The Case of Kyiv between 1875-1878. Master's Thesis, Central European University, Vienna, Austria, Retrieved from: https://www.etd.ceu.edu/2023/yashchuk_yevhen.pdf [in Austria].
12. Rozumnyi, M.M. (Eds.). (2012). *Ukrainska politychna natsiia: problemy stanovlennia: zb. nauk. st. [Ukrainian political nation: problems of formation: coll. of science Art.]*. Kyiv: NISD. Retrieved from: https://niss.gov.ua/sites/default/files/2012-12/ukr_nacya-c7129.pdf [in Ukrainian].